

Ken je jouw eigen molen eigenlijk wel?

Achtergrond

Bouwhistorisch onderzoek is het aan de hand van bouwsporen analyseren van historische gebouwen. Aan de hand van de vorm, de gebruikte materialen en de constructiewijze, wordt getracht om de oorspronkelijke situatie te achterhalen en in beeld te brengen welke wijzigingen zich sinds de bouw hebben voorgedaan. Het resultaat van een bouwhistorisch onderzoek is een bouwhistorische waardenstelling. Zowel de contextuele waardenstelling, het gebouw in haar omgeving en vergelijk met soortelijke monumenten, als de intrinsieke waarde, van de verschillende onderdelen in het gebouw zelf worden onderzocht. Dat laatste is van belang als een monument aan de vooravond staat van een herbestemming of een grote restauratie.

In het grijze verleden legden restauratiearchitecten zelf het een en ander van de bouwhistorie vast. Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig van de vorige eeuw werd bouwhistorie een aparte professie. Molinologie is de wetenschap die zich met historisch onderzoek naar molens bezig houdt. In internationaal verband zijn sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw vrijwillige molinologen actief. Deze leden zijn verenigd in TIMS (The International Molinologic Society). In de jaren tachtig is de dochtervereniging TIMS Nederland en Vlaanderen opgericht. Dankzij deze vereniging heeft bouwhistorisch onderzoek aan molens in Nederland bekendheid gekregen.

Pas in 2014 is in het beleidsdocument 'Een toekomst voor molens' van de RCE duidelijk aangegeven dat aan iedere restauratie een bouwhistorisch onderzoek vooraf dient te gaan. Tegenwoordig is bouwhistorisch onderzoek opgenomen in de uitvoeringsrichtlijnen voor gecertificeerde monumentenadviseurs (URL 2001 en URL 2002). Net als de APK bij een oude auto is bouwhistorisch onderzoek in de restauratiewereld een vanzelfsprekendheid geworden. In Nederland zijn tientallen professionele bouwhistorische bureaus actief. Molenspecialisten die bouwhistorisch onderzoek aanbieden zijn er drie tot vier.

Nieuwe inzichten

Gaandeweg is duidelijk geworden dat molens onderhoudsgevoelige objecten zijn. Als de historie van een molen bij de betrokkenen niet bekend is, dan kan een molen wel netjes gerestaureerd zijn, maar in het onderhoud kunnen dan alsnog historisch waardevolle onderdelen verwijderd worden.

Maar dat is niet de belangrijkste wijziging. Het zijn de molenaars die voor nieuwe inzichten hebben gezorgd. De eerste lichter vrijwilligers heeft het vak van oude beroepsmolenaars geleerd. Het credo was malen en molens werden ook door vrijwillige molenaars als werktuigen gezien. De huidige molenaars en molen-gidsen zijn veel breder georiënteerd en hebben naast de techniek ook oog gekregen voor de geschiedenis van hun molen.

Inleiding

In het vlakke Groninger landschap zijn molens beeldbepalende elementen met een grote cultuurhistorische waarde. Voor het behoud van deze historische werktuigen is het voor moleneigenaren van groot belang om kennis van hun molens te hebben. Niet alleen op technisch gebied, maar ook op bouwhistorisch gebied. Pas dan zijn ze een goede gesprekspartner voor adviseurs en molenmakers. Naast het PIPplan en de RI&E zou de Bouwhistorische Verkenning dus tot de basisdocumenten van iedere molen moeten behoren. De kortste klap om dit doel te bereiken, zou zijn om bij alle 88 Groninger molens door professionals een bouwhistorisch onderzoek op te laten stellen. Het effect hiervan zou echter beperkt zijn. De rapporten zouden in de kast verdwijnen en in de praktijk zou nog bijna niemand met de bouwhistorische waarde rekening houden.

Het Groninger Molenhuis is daarom een pilot gestart om meer draagvlak te krijgen voor bouwhistorisch onderzoek. Hierbij werkten bouwhistorici en de moleneigenaren samen. Het doel van de pilot was om na te gaan of met een gezonde combinatie van professionele inzet en vrijwilligerswerk met minder moeite en kosten een gedegen bouwhistorische verkenning opgesteld kan worden. Het nevendoeel dat hiermee bereikt wordt, is dat molenaars en moleneigenaren bekend raken met de bouwhistorische aspecten van hun eigen molen en deze weten te waarderen. Hierdoor kunnen ze als molengids tijdens rondleidingen meer over hun eigen molen vertellen. Ook kunnen ze bij toekomstig beheer en herstel ervoor zorgen dat bouwsporen behouden blijven.

De voorbereidingen

Na het projectplan geschreven te hebben, nam projectleider Gitta op den Akker de voorbereidingen ter hand. In totaal werd bij zes verschillende typen molens met zes verschillende eigenaren een bouwhistorische verkenning opgesteld. Hierbij werden de vrijwilligers begeleid door drie verschillende professionele molinologen. Ik had het voorrecht om de bouwhistorische onderzoeken aan de Langelandster Molen en de Noordstar in Noorbroek te mogen uitvoeren. Vooraf werden in drie sessies in Het Groninger Molenhuis de molenaars en de moleneigenaren voorbereid op wat het bouwhistorisch onderzoek inhoudt en hoe je een dergelijk onderzoek aanpakt. Ook konden wij beroeps-onderzoekers even afstemmen hoe diepgravend we in ons onderzoek zouden gaan.

Ieder bouwhistorisch onderzoek begint met deskresearch om te achterhalen wat er van het object al bekend is. Hiervoor werd een handig invulschema opgesteld. Ook werden er lijsten van de te fotografe-

ren onderdelen opgesteld. Bij molens blijkt het vrij eenvoudig te zijn om alle nuttige foto's voor een bouwhistorisch onderzoek in een lijst weer te geven. Nadat de vrijwilligers de lijsten hadden ingevuld en de foto's hadden gemaakt, konden we aan de slag met het veldwerk ter plaatse.

De Noordstar

's Ochtends werd ik verwelkomd door Taeke Overdijk en Grieto de Vries met koffie en molenkoek in de schuur die tegen de molen aan gebouwd is. Grieto had wel een en ander gefotografeerd maar aan een uitgebreide fotorapportage waren beide heren nog niet toegekomen. Een echt probleem was dat niet. Taeke nam mijn camera over en we gingen van start. De schuur waarin we koffie hadden gedronken, bleek binten te hebben die uit rondhout waren opgebouwd. Nergens waren telmerken te vinden, hetgeen aangeeft dat de gehele constructie ter plaatse gemaakt is. Het type baksteen, de gebruikte ramen en ook het gebruik van kippengaas in plaats van dakbeschot, gaven aan dat het een boerenschuur was die rond 1900 aan de molen was toegevoegd. Na de schuur hebben we ook maar even gekeken naar het woonhuis. Hieraan viel op dat het pand met exact dezelfde stenen als de voet van de molen was opgebouwd. Het woonhuis is een oud boerderijtje dat net als de molen in 1849 gebouwd is. Even werd nog gedacht dat het woongedeelte van de boerderij een oude sarrishut was, maar al snel werd duidelijk dat alle bakstenen van de boerderij hetzelfde formaat hadden en dat de gehele boerderij dus uit hetzelfde jaar dateerde.

Aan de zuidzijde van Noorbroek liep het kanaal naar Stootshorn. In logistiek opzicht was deze locatie vele malen beter en hier stonden dan ook meerdere industriemolens waaronder De Aurora, de hoogste molen van Groningen. De bouwheer van De Noordstar, J.N. Mulder, was de zoon van de eigenaar van De Aurora. Ook stond een kleine eeuw eerder op het perceel van De Noordstar nog een standerdmolen, wist Grieto me te vertellen. Mogelijk was het stukje grond nog familie-eigendom en heeft pa Mulder zoonlief geholpen bij de bouw van zijn molen. Een vetpot was het niet. Uit alles blijkt dat de molen goedkoop is gebouwd. Zo heeft de molen geen aparte steenzolder, maar liggen de molenstenen net als de pelsteen op de stelingzolder.

Aan de toegangsweg naar de molen stonden diverse daglonershuisjes, wist Grieto zich nog te herinneren. Aan het eind van de west staat rechts de boerderij en met een bocht kan men links de poortdeuren van de molen binnen rijden. Het pad liep naast de boerderij door zodat men achter de boerderij bij de mendeuren kon komen. De molen heeft poortdeuren aan de noordoostzijde en poortdeuren naar de westzijde. Die

aan de westzijde zijn, gezien de slijtsporen die karren in de muren hebben achtergelaten, nauwelijks gebruikt. Hierachter lagen ook de akkers van de boerderij. Men reed met de kar dus niet door de molen heen, maar alleen achteruit via de noordoostpoort tot onder het luiwerk. Dit luiwerk zit echter aan de noordzijde en met een katrol op de luizolder werd de luiketting naar het noordoosten geleid. Waarschijnlijk is hier sprake van een bouwfout. De molenmaker was in de werkplaats al druk bezig met het achtkant en het gaande werk toen hij erachter kwam dat de toegangspoort 1/8 verdraaid was.

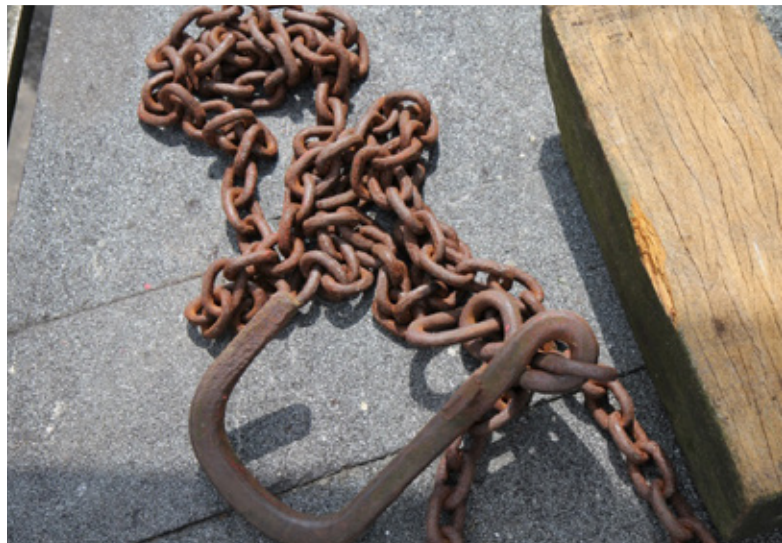
Nadat we dat, staande op het molenerf, ons allemaal gerealiseerd hadden, zijn we de molen ingegaan. Opvallend was dat wel diverse zaken aan de molen gerepareerd waren, maar dat in essentie de molen nog origineel was gebleven. De enige wijziging die de molen heeft ondergaan, is dat het koppel stenen aan de zuidzijde 80 cm naar het zuidoosten is opgeschoven. De reden hiervan kon niet echt achterhaald worden. In een korbeel vonden we zowel het slijtspoor van een touwsnaaraandrijving van een buil als een groot vetspoor van een transmissie-as die bij een motoraandrijving gehoord kon hebben. Leuke details waren de zeer oude smeedijzeren bezetketting en de halssteen van de houten as die nog altijd op de kapzolder lag.

Al met al zijn we in korte tijd heel wat meer over de molen te weten gekomen, maar, en zo gaat het altijd met onderzoek, helaas zijn er weer even zoveel vragen bij gekomen. Waar stond die oude standerdmolen nou precies, en waarom heeft men de stelling met 40 cm verlaagd, om maar een paar vragen te noemen. Feit is dat voor Taeke en Grieto een wereld open gegaan is.

De Noordstar had tot 1942 nog een houten as. Wel zijn er ijzeren roeden met op 2 enden zelfzwiching aangebracht.

Op de Langelandster molen werd ik verwelkomd door Harmannus Noot. Harmannus is lid van TIMS, en daarom al meer bekend met bouwhistorisch onderzoek dan Taeke en Grieto. Ter voorbereiding had Harmannus al een zeer goede fotorapportage gemaakt, en het enige dat ik nog hoefde toe doen, was hem assisteren bij het fotograferen van de inscripties in de binten en de waterlopen aan de binnenzijde. Als je met zijn tweeën bent, kun je met een lamp strijklucht langs een balk laten schijnen waarna de ander hele fraaie foto's kan maken. Het resultaat is dat we nu een zeer fraaie collectie foto's van deze molen hebben.

Ook had Harmannus enige informatie over de boerderij ten oosten van de molen. Bij deskresearch naderhand bleek dat het in de streek rond Garmerwolde gewemeld had van dit soort molentjes. De Langelandster

molen was op de grens tussen een hoger en een lager deel van de polder gebouwd. Uit de geomorfologische kaart werd meteen duidelijk waarom men deze locatie voor de molen gekozen had. Grappig is dat men bij de realisatie van het nieuwe gemaal pal naast de molen, precies dezelfde afweging gemaakt heeft.

echter naar voren dat de restauratie uit 1988 voor het karakter van de molen bijzonder slecht uitpakte had. Zo zijn de veldmuren uit 1988 aanmerkelijk hoger en voorzien van hoekpenanten. Hierdoor heeft het achtkant meer taille gekregen. De bovenas kon blijkbaar aan de voorzijde niet hoger in de kap gelegd worden, waardoor zowel de binnenroe als de buitenroe met een vrij grote porring moesten worden uitgevoerd. De nieuwe kap is overigens veel groter dan de oude, waardoor tegenwoordig het hekwerk pas op twee meter vanaf de askop kan beginnen. Het staartwerk heeft een lierwerk met een rondgaande ketting in plaats van een lierwerk met een conische trommel en een staalkabel. Zelfs de kleurstelling is gewijzigd. Oorspronkelijk had de molen witte borden en donkere (groene?) voorzomen. Tegenwoordig zijn dat witte voorzomen en groene borden. De luiken van de kap hebben rode zandlopers, terwijl oorspronkelijk alles aan de kap wit was.

Het bouwhistorisch onderzoek aan de Langelandster molen was op een bepaalde manier teleurstellend. Als men in 1988, voorafgaand aan de restauratie ook bouwhistorisch onderzoek had verricht, dan was men wellicht met veel meer gegevens de restauratie in gegaan en kon de molen in historisch opzicht veel beter behouden blijven. Anderzijds is het met het oog op het beheer in de toekomst nuttig om te weten welke bouwdelen monumentale waarde hebben en welke niet. Wellicht kunnen bij onderhoud en restauratie in de toekomst bepaalde zaken nog ongedaan gemaakt worden.

Na een lange periode van verval heeft men in 1988 de Langelandster molen zeer ingrijpend gerestaureerd. Feitelijk is alleen het achtkant nog origineel en daaruit valt af te lezen dat men in 1832 een zeer degelijke poldermolen gebouwd heeft. Een kraak bij één van de houtverbindingen van de kapzolder geeft aan dat de molen een keer een enorme dreun moet hebben gehad. Blijkbaar is in het grijze verleden een keer een roe of een as gebroken. Op foto's uit 1935 lijkt het of de molen voorzien is van zwarte dakbedekking. Als je beter kijkt zie je echter dat het een zeer dunne laag riet is met daar overheen een dikke laag koolteer. Als je aan de achterzijde van de veldkruizen gaat voelen, dan voel je echter maar spijkergaten van één oorspronkelijke set rietlatten. Tot 1950 heeft de molen één hooguit twee rietdekken gehad. Het rietdek uit 1988 is het derde rietdek in het leven van de molen.

Tijdens het veldwerk kregen we de indruk dat, ondanks dat de molen ingrijpend gerestaureerd was, de meeste constructies nog origineel waren. Bij het vergelijken van de foto's van Harmannus met oude foto's kwam

Tenslotte

Of een pilot succes heeft, is altijd de vraag. Het viel me bijvoorbeeld op dat met een klein rondje over het internet al heel wat achtergrondinformatie over een molen te vinden is, die een vrijwilliger gemakkelijk zelf kan opzoeken. Ook blijkt het voor vrijwilligers niet mee te vallen om bouwsporen te inventariseren en te analyseren. Maar ja, wat wil je als je als molenaar al tientallen jaren iedere zaterdag langs een beschadigde deurpost je molen binnen loopt. Dat die beschadiging een oud bouwspoor is, zie je gewoonweg niet meer. Bouwhistorisch onderzoek vraagt nu eenmaal om vreemde ogen die met een frisse blik naar je molen kijken.

Wat mij in ieder geval is bijgebleven, is dat het vooral erg leuk is om samen met de molenaars hun molen bouwhistorisch te onderzoeken. Molenaars zijn betrokken en hebben soms net een klein stukje informatie waardoor puzzelstukjes gemakkelijk op hun plek vallen. Nu ze meer over de molen weten en aan de hand van de bouwsporen zelf de geschiedenis van hun molen kunnen duiden, begint de geschiedenis veel

meer voor de vrijwilligers te leven en zijn ze nog enthousiaster over hun monument. Mijn dank gaat uit naar Taeke Overdijk, Grieto de Vries en Harmannus Noot voor hun gastvrijheid, en hulp bij de achtergrondinformatie, het veldwerk en de foto's voor deze bouwhistorische verkenningen. Het waren gezellige veldagen.

De uitkomsten van de pilot zijn besproken met De Hollandsche Molen en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Of er een vervolg komt is nog niet duidelijk.

Bij het project 'Ken je eigen Groninger Molen' waren de volgende molens betrokken:

- De Jonge Hendrik in Den Anhel (Molenstichting Winsum)
- De Noordstar te Noordbroek (Molenstichting Midden- en Oost-Groningen)
- De Hoop in Haren (stichting Molen De Hoop)
- De Hoop in Kropswolde (de heer J.J. Pot)
- Fortuna in Noordhorn (gemeente Zuidhorn)
- Langelandster molen in Garmerwolde (Stichting De Groninger Poldermolens)

**Deze rubriek gaat over timmeren, schilderen
en restaureren aan de Groninger molens**

MOLENONDERHOUD

Koren- en pelmolen **Molen Berg (130)** te Winschoten

In 2018 en 2019 heeft de molen een vrijwel complete verbouwing ondergaan. Enkele vergane houten delen van raamkozijnen en deuren zijn uitgestukt. De aluminium kleppen zijn geschuurd en geverfd. De werkzaamheden zijn uitgevoerd door Beikes Schilderswacht B.V. te Winschoten.

Westerse molen Nieuw-Scheemda

De toevallige passant die eind juli langs de Westerse molen reed, zag veel bedrijvigheid bij de Westerse molen, kraan, hoogwerker en ... een vliegende schotel! Geen aliens, maar molenmakers, van Doornbosch. De 'vliegende schotel' blijkt bij nadere beschouwing een soort paraplu te zijn. Molenmaker Doornbosch uit Adorp heeft donderdag 1 augustus de kap van de Westerse molen gelicht. Daar moet nogal wat werk aan gebeuren: de beide

voeghouten worden vervangen. Die waren doorgebogen, waardoor de molen niet meer kon draaien. En de tempelbalk, die tussen de beide voeghouten zit - aan de voorkant - was ook rot en wordt dus ook vervangen.

Omdat de voeghouten de basis zijn van de kap is het niet mogelijk die te vervangen terwijl de kap er nog op ligt. Daarom worden de werkzaamheden naast de molen verricht. De kap moet er eerst af. Doornbosch denkt dat het in oktober weer klaar is, maar zelfs in de zomer is het geen goed idee om de molen maanden zonder kap te laten staan. En daar is dus die 'vliegende schotel' voor: een noodkap, die de molen keurig waterdicht afsluit.

Ook het Dagblad van het Noorden publiceerde over de werkzaamheden aan de molen en het lichten van de kap:

[Kleine boktor, grote gevolgen](#)

Zie ook de website van MSMOG:

[Vervangen kap Westerse molen](#)